

KAPITALIZMUS, SZOCIALIZMUS ÉS VILÁGVÁLSÁG

EGY-KÉT évtizeddel ezelőtt a szocializmus általában még visszataszító eretnekség számba ment; — ma ellenkezőleg „reakció“-nak számít és majdnem közmegvetéstől tarthat mindenki, aki magát határozottan anti-szocialistának meri vallani, hiszen minden „orthodox” politika ma valamiképp szocialista, vagy — a divatos eufemizmussal élve — „szociális” alapon áll: a marxi szocializmus, a keresztény szocializmus, a nemzeti szocializmus vagy legalább is egy gyakorlati államszocializmus alapján. A közvéleményben mind jobban és jobban meggyökeresedni látszik az a felfogás, hogy a kapitalizmus „kiélte magát”, hogy „csődbe jutott” és hogy helyét valamilyen szocialista társadalmi rendnek kell immár elfoglalnia.

Meg kell vallani, hogy a kapitalizmus szempontjából bizonyos nem rózsás a helyzet és egyáltalában nincsen kizárva, hogy a kapitalista gazdasági rend valóban végromlás felé közeledik. Az is kétségtelen, hogy a kapitalizmusnak ebben az „összeomlásában” tetemes részük van a ma divatos különböző szocialisztikus törekvéseknek és áramlatoknak. Azt azonban, hogy a kapitalizmus szerepét egy szocialista rendszer sikerrel átvehesse, határozottan kétségbe kell vonni. A szocializmus korlátozhatja, mérsékelheti, megjavíthatja vagy tönkretelheti a kapitalizmust: pótolni azonban nem tudja, mert nem töltheti be azt a funkciót, amelyet a kapitalizmus a gazdasági életben ellát. A kapitalizmus teljes gazdasági rendszer, a szocializmus ellenben csak jogi és politikai rendszert állíthat fel; gazdasági tekintetben csakis a javak elosztására nézve nyújt szempontokat, — a javak termelésére nézve új, a kapitalista elveket sikerrel pótló eszméket nem tudott világra hozni.

Az a szempont, amely a termelést a kapitalista rendszerben szabályozza, a rentabilitás szempontja. A kapitalista vállalkozó a fennálló kereseti kilátások szerint szabályozza vállalatának tevékenységét. Olyasmint termel és abban a mennyiségben, amit és amennyit racionális számítás szerint a rendelkezésére álló piacon nyereséggel értékesíteni remél, és pedig oly nyereséggel, amely nem csupán üzemének fenntartását, hanem annak fejlesztését is lehetővé teszi. A „piac” szükségleteinek kiszámítása azonban nem csupán a már megnyilvánult kereslethez igazodik: ellenkezőleg, a kapitalizmusnak jellemző vonása az, hogy a szükséglet, a kereslet mérvét a termelés által vett irányban, a termelés mérve által diktált tempóban iparkodik befolyásolni és meghatározni. A kapitalizmus az állandóan kiterjeszkedő, növekvő termelés világa, amely ugyancsak állandóan növekvő és fej-

lódési szükségleteket feltételez s ezeket a szükségleteket a feltaláló fantázia szárnyain maga igyekszik megteremteni. A kapitalizmus a „piacnak“ termel, de a piac felvevőképességét maga igyekszik meghatározni, és pedig annak folytonos kiterjesztésével. Amennyiben „hazai“ piaca már nem elég neki, idegen piacokat keres fel, sőt a világnak összes zugait felkutatva, új piacok létesítésével is tud magán segíteni.

A kapitalizmus ennél fogva jó adag irracionális, imaginárius elemet is foglal magában s ez éppen a veszedelmes oldala. A termelésnek és fogyasztásnak egymáshoz való alkalmazkodása nem mehet végbe megrázkódtatások nélkül: a piacok felvevőképessége mégsem korlátlan s a kapitalista gazdálkodás minduntalan megújuló értékesítési válságokkal kénytelen küzdeni, amelyek során számos vállalat pusztulása egyúttal tőkerombolást von maga után, a kereseti lehetőségek megcsappanásával pedig a munkások, alkalmazottak »reit sodorja nyomorba, munkanélküliségbe.

Míndezen jól ismert nehézségek, amelyeknek kiküszöbölése céljából merül fel időnként a szocialista „tervezgazdálkodás“ eszméje, amely a termelést egyetlen központból irányítaná, pontosan felmérné a szükségletet s ehhez alkalmazná a termelés irányát és mérvét. Egy ilyen megoldásnak lehetősége azonban mindenekelőtt egy gazdaságilag teljesen zárt és önmagát minden szükséglettel ellátó rendszert tételez fel, amelyben ezenkívül az élet módja és standardjei egy bizonyos állapot szerint egyszersmindkorra meg volnának határozva és merevítve s ahol még azt is központilag kellene meghatározni, hogy egy esztendőben hány gyermeknek szabad — és kell! — születnie, nehogy a termelés és fogyasztás előre megállapított összhangja megzavartassék. Nos, ezek a rendszerek nem teljesen utópisztikusak, ilyeneket nem egyszer és nem egy helyen hozott létre a szükség. Általában a középkor ilyen szempontok szerint gazdálkodott: szegényen, nagyjából változatlan viszonyok között, kis keretekben, szegényesen. A születések számát nem határozták meg, de ennek az „irrationalitásnak“ kiegyensúlyozásáról gondoskodott a végzet epidémiák, éhínségek, háborúk útján. Csakhogy a középkor ezt a gazdasági rendet nem bölcs megfontolásból létesítette és tartotta fenn, hanem azért, mert jobbal nem tudta helyettesíteni, tehát szükségből. Ugyancsak szükségből kísérleteztünk ilyen „megoldásokkal“ a világháború alatt s az orosz „hadikommunizmus“ e tekintetben nem volt egyéb, mint a világháború folytatása. A termelés rendjének szocialisztikus alapokra való helyezése tehát korántsem haladó, hanem ellenkezőleg, retrogád gondolat, amely egy meghaladott, kezdetlegesebb és szegényesebb stádiumba való visszaeséssel fenyegeti a világot, amelyből éppen a kapitalizmus segítette azt kiemelni.

Legalább is az eddigi kísérletek és „eredmények“ azt a felfogást igazolják, amely azt állította, hogy a szocialista termelési rend megvalósítása gazdaságilag nem hoz létre örvendetes eredményeket. Lehet, hogy amit termel, igazságosabban osztja el, mint a kapitalista vüág, de nem termel annyit, hogy eleget tudna elosztani: az embereket nem egyformán boldoggá, hanem egyformán nyomorultakká teszi.

Marx demagóg lángeszének legfényesebb eszméje ezért éppen az volt, hogy a reménytelen vitának azzal fordított hátat: mit törődünk azzal: a szocialista gazdálkodás kívánatos-e vagy sem, amikor ki lehet mutatni, hogy acélos szükségszerűséggel úgyis meg kell valósulnia, ha tetszik, ha nem, hiszen a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlenül maga hozza létre a szocialista társadalmi rendet.

A marxi érvelés kétségkívül Achilles-sarkánál ragadta még a kapitalizmust, amikor az értékesítési válságok következményeire hivatkozott. E válságok sorra elpusztítják a kisebb kapitalistákat, s Marx szerint a tőke fokozatos „koncentrációját“ idézik elő. Így a fejlődés maga hozza létre azt, ami a szocialista eszmény: a termelés fokozatos összpontosítását, ami azután annak racionalizálását is lehetővé teszi. Végül nem kell egyebet tenni, mint a tőkemágnások kezéből kivenni a termelés irányítását s azt a társadalom érdekeinek s nem a kapitalisták érdekeinek szemmel tartásával vezetni tovább.

Ezúttal nem lehet feladatunk a marxi elmélet bírálata s így csak egyetlen szempontra hívjuk fel a figyelmet. Marx voltaképp nem tett egyebet, mint egy ú. n. gondolatexperimentummal a minimumra redukálta problémáját s e minimum fölött azután elsiklott, mintha a probléma most már nem is léteznék. Holott ennek a gondolatexperimentumnak egyetlen erénye éppen az, hogy a döntő problémát a maga tisztaságában mutatja fel. Mert a kérdés nem az, hogy sok kapitalista gazdálkodik-e vagy kevés: ez csupán politikailag egyszerűsíti a problémát; kevés kapitalistát ugyanis könnyebb „kisajátítani“, mint sokat. De a kevés, sőt még az egyetlen kapitalista is kapitalisztikusan gazdálkodik: termelésének irányát és mérvét a rentabilitás, az elérhető nyereség szempontja szerint határozza meg s nem aszerint, hogy miképpen lehet az igazságos elosztást megvalósítani. Tehát az átmenet, a szocialista gazdálkodás megvalósítása, éppen olyan megoldandó probléma marad, ha a kapitalisták száma a minimumra redukálódott is, mint amikor még ezrével voltak a tőkés termelők.

Ellenkezőleg. A marxi elmélet optikai csalódásra van építve: Marx összevési a társadalom növekvő abszolút gazdagságát az egyes kapitalisták relatíve növekvő gazdagságával s így jön arra a következtetésre, hogy a társadalom növekvő vagyona mind kevesebb tőkésnek kezében összpontosul. Más alkalommal rámutattunk arra, hogy ez lehetetlenség és hogy a kapitalisták csekély száma a társadalom csekély tőkegazdagságát jelenti.¹ A kapitalisták ebben az esetben nem azért vannak kevesen, mert nagyon gazdagok, hanem azért látszanak nagyon gazdagoknak, mert kevesen vannak: mint ahogy egy kis hegy is többet mutat a síkság közepén, mint egy jóval nagyobb hegy a Himalája tövében...

A kevés kapitalistát könnyebb „kisajátítani“, mint a sokat, de ahol kevés a kapitalista, ott a tőke is kevés arra, hogy a szocialista állam fölépítését sikerrel meg lehessen kísérelni: ezért nincsen is szocialista állam Oroszországban. A szavakkal való visszaélés ne tévesszen meg senkit; a valóságban Oroszország ma az egyetlen, a

¹ V. ö. A marxizmus társadalomelmélete. (Kultúra és tudomány.) Bp. 1922.

szó szoros értelmében kapitalista állam: állam, amely a kapitalista gazdálkodás monopóliumát magának tartja fenn. Oroszország ma egy óriási kapitalista vállalat: az egyetlen ország Európában, amelynek gazdaságpolitikáját elsősorban az állam mint üzleti vállalkozás rentabilitásának szempontjai határozzák meg s amelynek módjában van a humanisztikus, az embervédelmi faktort — s ez minden szocializmusnak végső alapja és létindoka — teljesen figyelmen kívül hagyni s az embert egyszerűen úgy kezelni, mint a termelésnek azt a tényezőjét, amelynek költségein a legtöbbet lehet megtakarítani. Ami pedig a hírhedt ötéves tervet illeti, ez egy nagyarányú kapitalisztikus beruházási és racionalizálási program, amelynek kalkulációi azonban, mint általában a szovjetállam gazdasági számításai, feltételezik azt, hogy a világ kapitalisztikusan gazdálkodik s ennél fogva a tökeszegény Oroszország számíthat arra, hogy a külföldi kapitalistákkal való eredményes tranzakciók útján a maga termelési céljai számára elengedhetetlenül szükséges tőke- és áruimportot biztosíthatja magának. Az orosz „dumping“ nem politikai fegyver: Oroszország azt exportál, amit tud, hogy importját megfizethesse, s olcsón exportál, mert termelési költségei, amelyekben a munka ára minimális, alacsonyak s mert nem törődik azzal, hogy saját népességének java, a paraszt megéle-e vagy sem. Ha az orosz dumpingnek az volna a célja, hogy a kapitalista országokat tönkretegy, ez egyenlő volna az öngyilkossággal: hiszen ha a kapitalizmus összeomlik, vele omlik a szovjetháztartás, a maga ötéves tervével együtt. Ha nincs többé, akinek olcsó búzáját és fáját eladja, ha nincs, akitől hitelbe vásároljon gépeket és iparcikkeket: akkor a Szovjet új gazdaságpolitikája is összeomlik. Kapitalizmus nélkül még a bolsevizmus sem exisztálhat: ez a paradoxonként hangzó igazság egyike a jelenkor legérdesebb tanulságainak. Az orosz exportnak az utolsó hónapokban mutatkozó jelentékeny visszaesése pedig jól mutatja, hogy a kapitalizmus világválsága mennyire közeiről érinti a Szovjetet.

Oroszországban tehát nem lehet szocializmusról beszélni: ott államkapitalizmus van, mint ahogy azt már Lenin is hangsúlyozta a NÉP bevezetésekor — noha az államkapitalizmus igazi kiépítője az új diktátor, Sztálin. Ha szocializmus alatt azt a törekvést értjük, amely a szegényebb néposztályok gazdasági emelésével a társadalom jövedelmének igazságos megoszlását igyekszik megvalósítani: akkor a szocializmust nem keleten, hanem nyugaton kell keresnünk. A világ két legnagyobb szocialista állama Nagy-Britannia és a Német Birodalom.

Ez a nyugati szocializmus természetesen nem tervgazdasági rendszer, ez nem küszöböli ki a kapitalista termelést, hanem ennek érin tetlenül hagyásával a jövedelemeloszlást igyekszik szabályozni. A kapitalisták keressenek, amennyit csak tudnak, de nyereségüknek jórésztét át kell adniok a szegényeknek, elsősorban a munkásosztálynak. Ez lényegileg a keresztény szocializmusnak Aquinói Szent Tamás által klasszikus formában kifejtett felfogása: a magántulajdon jogos, de annak gyümölcseit meg kell osztani azokkal, akiknek a tulajdonban nincs részük. Sajnos, a kapitalisták erre az erkölcsi belátásra saját jószántukból nem igen jutottak: de rászorította őket részben a mun-

kásosztály maga, szakszervezetei útján, részben az államhatalom az ő társadalmi és pénzügyi politikájával. Az egykor „éjjeli őrnök“ csúfolt liberális állam az idők folyamán, a szocialista világnézet fokozatos asszimilálásával, mind több és több kulturális és szociális feladatot vett magára s ennek növekvő költségeit leginkább a vagyonos osztályokra háruló egyenesadók egyre tetemesebb emelésével igyekezett előteremteni. Amidőn az a nemzedék, amelyhez e sorok Írója is tartozik, az egyetem padjain ült, tankönyveiben még azt tanulta, hogy a modern állam bevételeinek legnagyobb részét közvetett adókból s hasonló természetű jövedelmekből fedezik, noha ezek szociális szempontból nem kívánatosak, hiszen sokkal nagyobb mértékben sújtják a szegényebb, mint a vagyonosabb osztályokat. Nos, ha a mai szocialista állam költségvetését megvizsgáljuk, látni fogjuk, hogy ez az állapot már a múlté. Az angol szocialista kormányának ezévi áprilisi hóban benyújtott költségvetése a közterhekből eredő állami bevételeket 697 millió fontra becsülte s ebből 428 millió, azaz több mint 61% esett az egyenesadó-jellegű bevételekre. Ezzel szemben az állam népoktatásügyi és szociálpolitikai kiadásaira az eredeti költségvetés 223 millió fontot irányoz elő, de a May-féle takarékosági bizottság becslése szerint ezek a költségek az év végéig — főleg a munkanélküliség elleni biztosítás terhére eső fedezetlen túlkiadások folytán — még 80 millióval fognak szaporodni, úgyhogy az e célokra szolgáló tisztán állami kiadások teljes összege legalább is 300 milliót tesz ki.

Ily módon valóban sikerült a nagy nyugati szocialista államokban az ú. n. proletariátus életstandardját jelentékenyen emelni. Két évvel ezelőtt a szerzőnek alkalma volt az Oxford Political Economy Club egy összejövetelén részt vehetni, amelyen A. I. Carlyle, a politikai tudomány ismert történetírója, — jelenleg worcesteri kanonok — aki a múlt esztendőben a Magyar Tud. Akadémiának is vendége volt, azt a kérdést vetette fel, hogy az utolsó ötven esztendő alatt, amelyre papi pályáján visszatekinthet, történt-e számottevő javulás a munkásosztály életviszonyaiban. A kérdésre ő maga a leghatározottabb igennel válaszolt: annak a gyötrő nyomorúságnak, amelynek fiatal lelkes korában nap-nap után tehetetlen tanúja volt, ma már nyoma sincs, dacára a krónikus munkanélküliségnek. Dr. Carlyle megállapításaihoz a jelenlevő közgazdasági és statisztikai tekintélyek egyhangúan hozzájárultak, közöttük maga D. G. H. Cole, a jól ismert radikális szocialista író, a második Labour-kormány egyik közgazdasági tanácsadója is.

Ez a humanista szocializmus, amelynek sikerült a kapitalizmus szélsőségeit jogi és politikai eszközökkel tetemesen enyhítenie és a társadalmi igazságosság magas eszményét, a „legnagyobb szám legnagyobb jólétének“ követelményét jelentékenyen s minden eddigi mértéknél jobban megközelítenie, kétségkívül egyike a modern civilizáció legnagyobb vívmányainak, amelyre joggal lehet büszke. De hangsúlyozni kell: ez a szocializmus merőben politikai és nem gazdasági rendszer: hiszen nem hozott világra új társadalomgazdasági elveket, amelyekre támaszkodva most már a kapitalizmus teljes kiküszöbölésére lehetne gondolni. Ellenkezőleg: a szocializmus ma-

gas fejlettségét a nagy európai szocialista államokban a kapitalizmus magas fejlettségének, a társadalom megnövekedett tőkeerejének és e tőkeerő jelentékeny teherbíróképességének köszönheti.

Marx bizonyára jól látta, hogy a szocializmus kifejlődése a kapitalizmus kifejlődésétől függ, azonban annál súlyosabban tévedett, amikor azt hitte, hogy a két rendszer egymással az utódlás, az egymásrakövetkezés viszonyában van. Szó sincs róla, kapitalizmus és szocializmus egymással a funkcionális összefüggés viszonyában vannak, vagyis egymást kölcsönösen feltételezik. A fejlődő kapitalizmus, amely létrehozta a modern ipari proletariátust, mint jelentékeny társadalmi és politikai tényezőt, politikailag nem exisztálhat a szocializmus bizonyos korlátjai és korrektívumai nélkül; viszont a szocializmus jóléti vívmányainak a fejlett kapitalizmus, a jelentékeny és bőven profitáló tőkeerő a nélkülözhetetlen gazdasági alapja.

Mihelyt Marxnak ezt a tévedését felismertük és helyreigazítottuk, azonnal ki fogjuk tudni igazítani rendszerének mélyebbrenyúló társadalomtudományi alapvetését, az ú. n. „történelmi materializmus“ elméletét is. Eszerint a történelmi fejlődés ható alaptényezője mindig a társadalom anyagi, gazdasági, termelési viszonyai között keresendő: minden egyéb — a társadalomnak politikai, jogi és kulturális rendje — csupán „ideológiai reflex“, amely mindegyre alkalmazkodni kénytelen a gazdasági viszonyokhoz. Ha pedig ez az alkalmazkodás nem következik be békés, folyamatos fejlődés útján, — amennyiben a társadalom szellemi élete az új dolgokkal szemben merevebb ellenállást tanúsít — akkor az alkalmazkodásnak hirtelen átalakulás, forradalom útján kell végbemennie.

Marxnak ez az elmélete a történelem metafizikája akarna lenni, a valóságban azonban nem egyéb, mint gyakorlati politikai útmutatás: a társadalom jogi, politikai és kulturális viszonyait a gazdasági körülmények nem határozzák meg úgy, mint ok az okozatot, ellenben kívánatos, hogy amezok alkalmazkodjanak azokhoz a feltételekhez és keretekhez, amelyeket a társadalom anyagi ereje, gazdasági teljesítőképessége határoz meg.

Ha tehát a társadalom gazdasági erőinek expanzióját joggal követhette a társadalom politikai és jogi szerkezetének szocialisztikus szellemenben való átépítése, mihelyt a gazdasági fejlődésben hanyatlás áll be, számolni kell azzal, hogy a szocializmus nagyszabású reformépületéből is sokat le kell majd bontani, ha elébe akarunk vágni a társadalom teljes anyagi összeomlásának.

Íme, ez a mai helyzet. A „reakció“, az „antiszociális“ politikai irányzatok feléledése pontosan leolvasható Marx történelmi materializmusából, ha azt helyesen értelmezzük. Nem lehet tovább nyújtózni, mint ameddig a takaró ér: ez ennek az elméletnek jólismert népszerű kommentárja.

A MAI GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG okait keresve, talán nem kockáztatunk nagyon heretikus nézeteket, ha úgy véljük, hogy ezeket az okokat nem annyira a kapitalizmus anarchiájában, mint inkább a világpolitika anarchiájában kell keresni. A kapitalista gazdái-

kodás eszménye kétségkívül a világgazdaság, a szabad s önmagát rugalmasan egyensúlyozó gazdasági világforgalom. Ennek az eszménynek a szempontjából a világnak kisebb-nagyobb gazdaságpolitikai egységek tömegeire való tagozódása kétségkívül „irracionalis“. Politikai rendszerünknek ezt az irracionálisát pedig megszorozták a párizsi békeszerződések nemcsak azzal, hogy tetemesen szaporították — és pedig a gazdaságföldrajzi követelményekre való tekintet nélkül — a már meglévő gazdaságpolitikai egységeket, hanem még azzal is, hogy a nemzetközi gazdasági egyensúlynak a háború okozta felbomlását megörökítették — a jelen generáció szempontjából — örökös hadisarcfizetések előírásával. Így egyes gazdasági egységek teljesen reménytelen harcban állanak a teljes és végleges eladósodás, a gazdasági rabszolgaság rémével; másoknak életét pedig megbénítja az a tény, hogy fölös áruikat legföljebb „hozomra“ képesek exportálni, azaz, hogy eladott áruikért voltaképp nekik kell fizetniük!

Lehet, hogy a világnak vagy akár Európának egyetlen gazdasági egységgé való átszervezése a kapitalizmusnak eddig soha nem álmodott fellendülésével egyúttal szilárd alapot nyújtaná nagyarányú progresszív szociális reformoknak is. Egyelőre azonban minden államnak a rendelkezésére álló eszközökkel kell problémáit megoldania. S mivel ma a válsággal küzdő európai államok mind kivétel nélkül tökehiánnyal, a rendelkezésre álló likvid tőke elégtelen teherbírásával küzdenek, nyilvánvalóan balgaság azt mondani, hogy a válságot a kapitalizmus „csődje“ okozván, most már a kapitalizmussal végleg „le kell számolni“ s át kell térni egy új, „szociális“ társadalomgazdasági rendre. Olyasvalami ez, mintha egy dűledező ház megmentése céljából arra még egy új emeletet akarnánk építeni. A mai gazdasági helyzetben bizony nem a kapitalizmusból, hanem a szocializmusból van sok, bármily kevéssé elégítse is ki a már meglévő szocializmus társadalmi igazságérzetünket. Éppen mivel a kapitalizmus válságban van, mivel számos európai országban teljes összeomlás előtt áll, feltétlenül szükséges csökkenteni — bármily fájdalmas operáció legyen is ez — a ma reá nehezedeő szociális és kulturális terheket.

Ezt az igazságot azonban, bármennyire nyilvánvalónak látszik, mégsem mindenki hajlandó elismerni. A szocialista gondolat, különböző kerülőutakon, ma éppen nagyon sok „polgári“ elemnek is beférkőzött a leikébe. A válság — így szól az argumentum — értékesítési válság, amelynek főoka a csökkent fogyasztóképességben rejlik. Nem az a hiba, hogy sokat termelünk, hanem az, hogy kevés a fogyasztás és bizonyára groteszk dolog, hogy míg egyfelől óriási készletek hevernek eladhatatlanul, másfelől százezreknek és millióknak nyomorral, sőt éhínséggel kelljen küzdeniök. A probléma kulcsa e szerint a felfogás szerint abban van, hogy növelni kell a fogyasztóképességet. Fizetéseket és béreket nem leszállítani, hanem felemelni s a keresetnélkülieket segíyezni kell, hogy ezzel nagy tömegek fogyasztóképességét vihessük a piacra.

Bizonyos, hogy Amerika ezt a megoldást meglehetősen nagy arányokban és sokáig sikerrel kísérte meg s alighanem az amerikai Unió az egyetlen ország a világon, amelynek — a világ fél arany-

kincsenek tényleges birtokában — a mai helyzetben az eddiginél valószínűleg jóval több szocializmusra volna lehetősége, sőt szüksége. Ennek magyarázata azonban abban rejlik, hogy az Egyesült Államok politikailag teljesen független és gazdaságilag messzemenően önálló egységet alkotnak. Példájakat az európai államok azért nem követhetik, mert gazdasági jólétük szempontjából tetemes importra vannak utalva s az importot csak megfelelő exporttal fizethetik meg. Ha exportjuk nem fedezi importjukat, a fölösleget aranyban kell fedezniük, vagy pedig kölcsönt kell venniük. Ez a processzus előbb-utóbb súlyos eladósodásra vezet s aki eladósodott, az vagy tönkremegy s éhenhal, vagy menthetetlenül kiszolgáltatja magát hitelezőinek. Ez pedig azt jelenti, hogy az eladósodott állam teljesen elveszti politikai függetlenségét s a hitelezők járszalagjára kerül: lásd Ausztria tanulságos kalandját a vámúnióval. Anglia esete bizonyosan nem ilyen egyszerű. Nagy-Britannia hatalmas exportállam, eredetileg kedvező fizetési mérlegek birtokosa. Ezért is tehetett kísérletet a szocialista módszerekkel: mert az exportiparnak és kereskedelemnek széles „margó” állott rendelkezésére, amelyből a munkásosztályt s egyéb fizetésből élő elemeket is lehetett részesíteni. Csakhogy az exportképesség csupán addig tart, amíg a versenyképesség: egy termelési ág, amely állandóan növekvő költségekkel kénytelen számolni, napról-napra veszít versenyképességéből a külföldön. Az eredmény végül itt is ugyanaz, mint az előbbi esetben: tekintve hogy ha az ország nem önálló, a közönség, amelynek vásárlóereje nem csökken, — ha ugyanis mesterségesen fenntartják — nemcsak azt fogyasztja, amit az ország termel, hanem egyebet is, amit csökkenő exportképesség mellett mind kevésbé lehet megfizetni. Ez pedig fokozatos eladósodást idéz elő s ennek következtében a közgazdaság pénzügyi terheinek fokozatos emelkedését, ami megint az exporterőt csökkenti és így tovább: végeredményben előáll az a megdöbbentő helyzet, hogy az angol budget, amely nem is olyan régen még 20%-a volt az angol export értékének, ma ennek 200 százaléka!

Németországban a helyzet még bonyolultabb, mert ott a munkabérek sokkal alacsonyabbak s a szociális terhek is csekélyebbek voltak, csakhogy Németországnak saját tőkéi tönkrementek az inflációs periódusban s így nélkülözhetetlen exportiparágait csakis külföldi tőkével tudta alimentálni, így, dacára virágzó exportjának, nagyrészt kölcsönvett pénzekből fizette nemcsak szociálpolitikáját, hanem reparációs terheit is. A hitelezők azonban érzékeny emberek s szeretik tudni azt, hogy kölcsönadott pénzeik gyümölcsözően vannak befektetve, mert ha nem: akkor nyilván nincsen garancia arra, hogy valamikor vissza is fizetessenek. Egy hitelező sem fogja tartósan rendületlenül nézni azt, hogy adósa túlnyomóan saját életigényei fenntartására és egyéb adósságai fedezésére használja a neki kölcsönadott pénzeket, vagyis más szóval, hogy a kölcsönvett tőkét jövedelemként használja fel. Innen ered a mai nagy hitel- és bizalmi válság, amelynek világos tanulsága az, hogy nagyszabású jóléti és kultúrpolitikát csak oly államok engedhetnek meg maguknak, amelyeknek politikai függetlenségét sehonnan sem fenyegetheti veszedelem. Mert nemzeti

öncélúságának érvényesítéséről még a leghatalmasabb államnak is le kell mondania, ha könyörtelen és céltudatos hitelezők hatalmába kerül.

Végül is minden körülményes elméleti fejtegetésnél jobban világítja meg az igazságot az a tény, hogy Franciaország, amely gazdasági és társadalmi politikájában szigorúan megmaradt „burzsoá“-nak s háztartását szocialisztikus reformokkal vajmi kevésbé terhelte meg, ma érintetlen tőkeerejével nagyobb hatalom az európai kontinensen, mint Napóleon fénykorában volt. Nagyobb hatalom, mert nemcsak hogy a kontinentális államoknak írhatja elő, mit csinálhatnak s mit nem, hanem Angliát is nagyobb sikerrel zárta ki az európai politikából, mint Napoleon az ő kontinentális zárlatával. A mai aránytalan, meggyöngült, eladósodott Anglia legalább is egyelőre nem aktív külpolitikai tényező s el lehet mondani, hogy Franciaország ezúttal nemcsak Austerlitznál, hanem Trafalgnál is megnyerte a csatát.

Az IGAZSÁG AZ, hogy a szocialista gondolat egy minden jóval bőségesen ellátott, zárt gazdasági rendszert feltételez s nem ügyel arra, hogy az egyes létező gazdasági egységek milyen távolságban vannak ettől az ideáltól. Ha igaz, hogy az egyes nemzetek anyagi javai és jövedelmei nincsenek igazságosan elosztva az egyesek között, ugyanez áll az egész világ anyagi javainak és forgó tőkéjének az egyes nemzetek közt való elosztását illetőleg. Ennélfogva a legtöbb nemzetnek jövedelmét nem is lehet igazságosan úgy elosztani, hogy az egyeseknek jutó rész — modern igényekhez képest — egyúttal elegendő is legyen. Ezen a helyzeten csak a mai gazdaságpolitikai kereteknek gyökeres átforgásával lehetne javítani.

Ebből pedig az következik, hogy az európai kontinens államai előtt ma általában csak két út állhat: lemondani a magasabb kulturális és szociális fejlődésről és szociális-kulturális építményeiket szigorúan összhangba hozni a rendelkezésre álló gazdasági alapokkal — ami szükségkép a mai életszínvonalnak gyökeres lebontását jelenti az egész vonalon —; vagy lemondani az integrális nacionalizmusról, amely a mai államterületeket önálló gazdaságpolitikai egységekként kezeli — holott ezeket a mai Európa párizsi tervezői nem gazdaságföldrajzi, hanem etnikus-hatalmi szempontok szerint állapították meg — és a világot vagy legalább is Európát újrendezni olyan gazdaságpolitikai egységekbe, amelyek a kapitalizmusnak, a termelő tőkeerőnek szabadabb érvényesülést s a jólétnek és a kultúrának — ezzel pedig az egyes nemzeteknek is — új fejlődési lehetőségeket nyújthatnak. A választás elkerülhetetlen és sürgős, mert immár tűrhetlenül belekeveredtünk abba az ellenmondásba, amelyet egy szellemes amerikai író így fejezett ki: „A huszadik század gazdasági életét tizen-nyolcadik századbeli politikai eszmékkel próbálják irányítani.“ Tehát vagy a modern gazdasági élet tempóját kell lefékeznünk s a jelenkor jóléti és kulturális vívmányairól lemondanunk, visszatérve a XVIII. század életigényeihez: vagy pedig politikai rendszerünket kell „racionálizálnunk“, engedve a kor gazdaságpolitikai követelményeinek.